
VICENT MARTINES

**EL TIRANT LO BLANCH
I LES SEUES TRADUCCIONS
ANTERIORS AL SEGLE XIX:
ASPECTES DE RECEPCIÓ I DE
TRADUCCIÓ***

*A Monsignore Giuseppe Conte,
al Vaticà, savi i amic*

1. LES TRADUCCIONS: ÍNDEXS D'IMPORTANCIÓ I EXPORTACIÓ CULTURALS

(*) Aquesta va ser la meua ponència (amb aquest mateix títol) en el "Simposi *Tirant lo Blanch*: temes i problemes de recepció i traducció literàries". Aquest text era, de fet, un avanç del meu llibre *El "Tirant" poliglota. Estudi sobre el "Tirant lo Blanch" a partir de les seues traduccions espanyola, italiana i francesa dels segles XVI-XVIII*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat & Curial Edicions Catalanes ("Textos i Estudis de Cultura Catalana", 55), que va aparèixer el novembre de 1997.

Aquest llibre s'inseriu en el projecte de recerca de l'autor dotat amb una "Ayuda a la Creación Literaria: Ensayo e Investigación" pel Ministerio de Cultura (Dirección General del Libro y Bibliotecas) en la convocatòria de 1994 (concessió BOE, núm. 192, 12-8-1994).

La història de les traduccions, així com també de les diverses teories i praxis traductològiques a la Corona d'Aragó medieval, ens ofereix moltes possibilitats d'estudi en les quals no han aprofundit gaire els estudiosos. Si fèiem una passejada per les nostres lletres, comprovarem que hi ha un corpus ingent de traduccions i amb una gran diversitat quant a la mena, les tècniques, el gènere, els estils, les expectatives i els objectius. No oblidem que el nombre, la mena i la qualitat de les traduccions *importades* a una llengua i de les *exportades* d'aqueixa llengua a d'altres, és un símptoma força fiable de la qualitat, de la vàlua, de l'impacte, de la influència d'aqueixa llengua, d'aqueixa cultura, d'aqueixos productes... i fins i tot d'aqueix estat en el context internacional —una espècie d'*índex de qualitat* com en els sexennis o trams de recerca—. A més, també indica el grau d'interconnexió entre aqueixa cultura i les que li són a l'entorn. En aquests dos sentits, l'estudi de les traduccions i de la traductologia ens pot fornir informacions valuoses quant a la transmissió de les idees estètiques.

La Corona d'Aragó *importa* obres de l'àrab, de l'anglonormand, del grec, del francès, de l'hebreu, de l'italià, del llatí, de l'occità, del portuguès i de l'espanyol; i *exporta* traduccions, és a dir, té obres traduïdes a l'àrab, a l'anglès, al francès, a l'italià,

al llatí i a l'espanyol.¹ El context ric, dinàmic, influent internacionalment de la Corona d'Aragó és ben indicat per desenvolupar projectes de recerca com el que ara i ací propose que, amb les limitacions de la meua formació, jo intente de portar endavant des de fa uns anys.²

Aquest projecte té un caràcter interdisciplinari, ja que es tracta d'un estudi que intenta sintetitzar aspectes provinents de la història i de la teoria i crítica literàries, de la crítica textual, de la història de les idees estètiques i de la traductologia. Amb aquest estudi volem oferir una visió global de la transmissió de les obres a través de les seues versions i de les opinions que cadascuna d'elles ha generat en la crítica al llarg dels segles. Això permetrà omplir un buit existent en la bibliografia dedicada a les literatures de la Corona d'Aragó, que és, en altres aspectes, certament nombrosa.

Per una altra banda –i açò pot ser més interessant– aquest estudi intentarà tenir en compte els tres aspectes de l'anomenada *comunicació literària* establerta a l'entorn de les nostres obres i de les seues versions traduccions (i, també, al l'invés: de les versions en català o en aragonès d'obres originàriament escrites en altres llengües).

Aquest projecte té el propòsit de realitzar un estudi en el qual analitzem l'abast que van tenir les obres originàriament escrites en la Corona d'Aragó, en català o en aragonès, a través de les seues versions en altres llengües. Per una altra banda, també analitzarà la recepció que, a través de traduccions al català o a l'aragonès, hom va fer d'obres escrites en altres llengües. En tots els dos casos, tindrem en compte la crítica que van generar.

Efectuarem aquesta anàlisi des d'una triple perspectiva:

1. Realitzant un acarament entre els textos (o versions) originals i les traduccions. Això no sols ens aportarà informació de tipus historicoliterari, sinó que també resultarà de gran interès per a qüestions de traductologia.

Així comprovarem no solament el grau de *fidelidad* de les traduccions, sinó també –i sobretot– en què modifiquen l'original i de quina manera ho fan. Tindrem més dades per a reflexionar sobre la manera en què devien entendre(-rebre) el contingut de les obres en qüestió els respectius traductors, així com també els seus respectius contextos culturals i històrics: què és el que van modificar, remarcar, ometre, glossar, esvaïr, afegir, etc. respecte a la versió original, preguntar-nos-en el perquè i assajar-ne una explicació.

Tractarem d'examinar també i prèviament la fixació textual de les obres objecte d'estudi de les quals no disposem d'una edició crítica.

2. Atenent les opinions que els lectors van expressar en forma de notes, glosses, subratllats, comentaris i marques en exemplars conservats de les diverses versions. Això ens orientarà sobre què és el que cridava més l'atenció al lector de l'obra de Joanot Martorell, què era el que li n'interessava més i per què, etc.

Això no obstant, hi ha altres vies, potser no tan directes i sí més filtrades, per a accedir a l'opinió dels lectors. Una d'elles és l'estudi de les circumstàncies externes en

(1) Quant al cas del *Tirant*, també *exporta* a altres llengües més: finès, neerlandès, suec o xinès.

(2) D'altra banda, prove de contribuir a oferir una visió de conjunt de les traduccions (*importades* i *exportades*) i de la traductologia medievals en la Corona d'Aragó en una recerca que ara m'ocupa: *Translations and Traductology in Medieval Aragon Crown*, que publicarà a Nova York The Edwin Mellen Press (en premsa).

les quals es van produir, consumir i transmetre les traduccions objecte de la nostra atenció. Una altra és l'anàlisi d'aquestes mateixes traduccions.

3. Atenent els judicis que la historiografia ha dedicat a les obres originals en contrast amb la que ha dedicat a cadascuna de les traduccions. En aquest cas, tot i que no deixarem de tenir en compte la crítica contemporània, farem atenció especial a la crítica dels segles XVI-XIX, que ha determinat l'evolució fins a l'actualitat de les idees sobre aquesta obra i el seu influx sobre d'altres.

Tractem, doncs, de realitzar un estudi que intenta assolir una globalització de l'acte de la creació, la recepció i la teoria i crítica literàries a l'entorn de les nostres obres a través d'èpoques, llocs i gusts literaris diferents.

2. ELEMENTS DE TRADUCTOLOGIA I DE RECEPCIÓ

Diuen que "traduir" és "trair", que "traduir" és "perdre", que la traducció mai no pot ser comparada a l'original... (Chukovsky 1984) Traduir no és sols establir les equivalències *verbum verbo* en la llengua hoste d'allò que l'autor ha creat en la seua llengua (llengua emissora). No es tracta de fer equivalències lingüístiques sinó d'aconseguir que el complex nuc de relacions, sentiments, accions, estats i éssers que l'autor ha establert en l'original pugua donar-se en l'obra nova que és la traducció. Tot i que podríem creure que, medievals o contemporànies nostres, les traduccions deuen no ser més que traduccions, hem de tenir en compte que aquestes són exercicis, pràctiques i –més aviat– actes de *reelaboració* quan no de *recreació* artísticoliterària o, més pròpiament, de transformació d'una obra literària en una altra (Hatim & Mason 1990). Una traducció, doncs, ens pot suggerir com rebia i entenia el traductor l'obra i el que contenia (Santoyo 1984). A més, en la mesura que també implica una *reemissió* de tot això, ens pot il·lustrar sobre els modes i els gusts literaris de l'època en què es va fer (Mallafre 1991; Steiner 1980; Santoyo 1994; Sáez Hermsilla 1994).

En aquest sentit, la traducció constitueix un dels estadis més interessants i, alhora, més complexos de la coneixença d'un text (en aquest cas literari) (Hernández Guerrero 1994; Benítez 1994; Valenzuela 1994). El traductor, en certa mesura, també ha de reconstruir l'obra original (Ignatieff 1994). El traductor no ha de fer meres equivalències *verbum verbo* sinó, sobretot, una *recreació* de l'obra original (Cros 1986: 42; Magrelli 1994). El traductor, així com també l'editor crític, és un mitjancer entre l'autor i el text, per una banda, i el receptor, per una altra; no els ha de traïr mai.

3. TRADUCCIÓ I TRANSFORMACIÓ REFERIDES AL *TIRANT LO BLANCH*

Són molt escassos els assaigs i els estudis que se centren específicament en la recepció del *Tirant lo Blanch*, ja siga a partir de l'original, ja siga a partir de les seues diverses traduccions.

El contrast de les traduccions amb els originals constitueix una magnífica ocasió per a l'estudi de la recepció d'una obra i, a partir d'ací, dels mecanismes que n'han guiat o determinat la creació (Villanueva 1994). En estudiar una traducció, no hem de pretendre emetre judicis de valor estètics sobre la seua fidelitat respecte l'original, en especial si es tracta d'una versió medieval o de l'Edat Moderna. En aquestes èpoques el concepte de *traducció* –a l'igual que el d'*autoria*– no tenia el mateix sentit que en l'actualitat.

Ja hem dit que cal partir d'una base prèvia que ha establert la moderna traductologia: traduir, ni llavors ni ara, no consisteix a fer meres equivalències lingüístiques *verbum verbo* i, per això mateix, una traducció implica una recepció activa, una *reemissió*, una *recreació* de l'obra original i il·lustra sobre els usos i els gustos literaris de l'època en què es fa.

En aquest estudi, em propose considerar específicament les alteracions o variacions que observem en les traduccions espanyola, italiana i francesa (segles XVI-XVIII) del *Tirant lo Blanch*, que poden explicar-se per la intervenció de la voluntat del traductor, o perquè conscientment vol fer-ho així, o perquè ho determina –encara que siga de mode inconscient– el context literari i cultural en què se situa (Newmark 1992: 248-259; Colón 1974). Ho farem de manera que podrem observar, principalment (Gallego 1994; Merino 1994):

- si aquestes alteracions mantenen cap relació entre si, és a dir, si són coherents;
- si podem relacionar-les amb altres elements que caracteritzen l'estil, el gènere o el context literari en el qual se situa cada traducció o versió.

També podem estudiar la recepció d'una obra, en el nostre cas el *Tirant lo Blanch* i les seues traduccions espanyola, italiana i francesa dels segles XVI-XVIII, a través de les opinions dels seus lectors. Aquestes ens han aplegat sobretot en la bibliografia que han pogut generar tant la versió original com les seues traduccions, fruit de l'interès d'uns lectors molt especials com són els crítics, els estudiosos.

Més completa serà encara la nostra visió, en canvi, si tenim l'oportunitat de complementar les informacions de la crítica amb el judici dels lectors *no estudiosos*. Aquest, plasmat directament sobre l'obra de què es tracte en forma de subratllats, anotacions, glosses, comentaris, correccions i marques de lectura, és quasi tan valuós com escassos en són els exemples que ens han pervingut, molt menys encara que exemplars, còpies, manuscrits, versions o fragments *no marcats*. Aquestes marques ens indiquen de forma directa i més immediata què és el que cridava més l'atenció del lector, què era el que li interessava més i per què, etc.

En el cas concret del *Tirant lo Blanch*, que ja hem dit que, pel que fa a altres aspectes, gaudeix d'una molt nodrida bibliografia crítica, la primera atenció d'un estudiós coneguda fins ara va ser la de Nicolas Fréret, en el segle XVIII, en el *pròleg* a la versió francesa. També en el cas del *Tirant lo Blanch* i, en concret, en un dels dos exemplars del *Tirante il Bianco* venecià de 1538 que vaig tenir la fortuna de trobar a la Biblioteca Apostolica Vaticana, es produeix una combinació molt rara: un exemplar complet i en perfecte estat, que, al llarg de més de quatre-cents cinquanta anys, sols ha tingut dos propietaris i que –el que resulta més important– presenta nombroses marques de lectura de diversos tipus que es deuen a la lectura activa de dos lectors que hem pogut localitzar i identificar, un del segle XVI i un altre del segle XVIII.

Per una altra banda, no sols podem conèixer què va interessar aquests lectors del *Tirant* en la seua versió italiana, sinó que, a més, podem comparar què va subratllar cadascun i amb quins comentaris, és a dir, podem tenir accés a la recepció dels lectors amb una perspectiva diacrònica i comparar-la, al seu torn, amb les opinions de la crítica.

Per una altra banda, convé que apleguem tota la informació possible sobre la influència i importància literàries d'una obra i el seu prestigi exterior. En aquest sentit, convindrà que atenguem a aspectes externs a l'obra, a la traducció i a la lectura en si. En el cas de les traduccions objecte d'aquest estudi, tinc en compte:

- els cercles en els quals es va llegir o es va conèixer el *Tirant lo Blanch*;
- qui i per què volia que es fes cada traducció;
- de qui va ser obra cada traducció i
- si, abans o després, aquests van ser autors d'altres traduccions i de quines obres originals;
- si ells, al seu torn, tenien creació pròpia, de quin gènere i si van tenir èxit o influència posterior;
- qui va ser l'impressor de cada versió i de cada edició; qui les va pagar i per què;
- quins privilegis d'impressió i de venda van sol·licitar els impressors (*-editors*), a qui els va encomanar el treball i què en van traure;
- a qui està dedicada cada traducció i per què; i,
- quins van ser els propietaris dels exemplars conservats de cada traducció del *Tirant*,
- si aquests eren, al seu torn, creadors o traductors o mecenes o *mers* lectors interessats;
- en quins cercles socials, polítics, econòmics i artístics es movien;
- quines altres obres formaven part de les seues biblioteques;
- etc.

D'altra banda, es tracta d'una aportació que vol contribuir a omplir un buit existent en la bibliografia crítica sobre el *Tirant lo Blanch* i que pot resultar profitós per als estudis generals sobre traductologia, sobre l'evolució de la novel·la com a gènere i sobre la recepció.

4. LA VERSIÓ ESPANYOLA: EL TIRANTE EL BLANCO (VALLADOLID, 1511)

4.1. LA TRADICIÓ TEXTUAL

El 1511 va aparèixer a Valladolid, impresa per Diego de Gumiel, la traducció espanyola d'aquesta novel·la sota el títol de *Los cinco libros del esforçado e invencible cavallero Tirante el Blanco de Roca Salada, cavallero de la Garrotera* (o *Tirante el Blanco*), en un volum i sense fer-hi constar ni el nom de Joanot Martorell ni el de Martí Joan de Galba, a qui fins fa poc hom considerava coautor de l'obra. Ara com ara, sols coneixem un exemplar d'aquesta edició, conservat a la Biblioteca de Catalunya de Barcelona.

Edició crítica: *Tirante el Blanco*, 3 vols., a cura de Martín de Riquer, Asociación de Bibliófilos de Barcelona, Barcelona, 1947-49. Reproduïda en *Tirante el Blanco*, 5 vols., a cura de Martín de Riquer, Espasa-Calpe, Madrid, 1974 (reed. Planeta, Barcelona, 1991).

Altra edició: *Libros de caballerias españoles: El caballero Cifar, Amadís de Gaula, Tirante el Blanco*, a cura de Felicidad Buendía, Aguilar, S.A., Madrid, 1954 (*Tirante*, pp. 1051-1731).

Estudis: A més de les introduccions de Riquer a les edicions, del *Tirante el Blanco* castellà hi ha alguns estudis, però no cap que contraste exhaustivament la traducció.

4.2. EL CONTEXT I LA RECEPCIÓ DE LA TRADUCCIÓ

Pedro M. Cátedra ha estudiat³ el context i la recepció editorial de la versió espanyola del *Tirant lo Blanch*. La situa en un complex panorama de llibres de cavalleria, d'obres perdudes i d'altres que van gaudir de reedicions... En definitiva en un horitzó que implica el trenc d'alba de la ficció novel·lesca espanyola.

En aquest panorama, Cátedra ens presentava textos cavallerescos com ara *Melusi-na*, el *Baladro del sabio Merlín*, *Oliveros de Castilla*, *Crónica sarracena*, *Abad don Juan*, *Carlos Maynes*, *Tristán de Leonís*, *Enrique fi de Oliva* i *Amadís de Gaula*. Aquestes obres devien ser, segons Cátedra, llibres de cavalleria "balbucientes". De fet, se situen en temps molt primerencs de la impremta i de l'expressió novel·lesca.

El panorama es completa, fins a 1521, amb diverses obres més, entre les quals hi ha el *Tirante el Blanco* i, que ja devien representar un estadi més evolucionat: *Canamor*, *Roberto el diablo*, *Sergas de Esplandián*, *Florisando*, *Tirante*, *Palmerín*, *Primaleón*, *Caballero Zifar*, *Flores y Blancaflor*, *Guarino mesquino*, *Partinobles*, *Tablante de Ricamonte*, *Demanda del santo Grial*, *Floriseo*, *Ardenique*, *Claribalte*, *Pierres y Magalona* i *Leoneo de Ungría*.

Aquest context era, doncs, eminentment de llibres de cavalleria, amb un estil, històries, accions i expectatives (tant en l'autor com –suposadament– en el lector) diferents a les del *Tirant lo Blanch*. Cátedra afirmava que aquesta novel·la, que es va

(3) En la conferència «*Tirante el Blanco*, libro de caballerías», pronunciada a la universitat d'Alacant dins el marc de les *Jornades commemoratives del cinc-cents aniversari de la publicació de l'obra* (Universitat d'Alacant/Ajuntament de la Nucia, 1991).

presentar tipogràficament, amb un aspecte que, almenys a primer cop d'ull, l'associava a aqueixos *libros*, no devia encaixar gaire en aqueix *ambient*. Cátedra, en funció d'aquest horitzó editorial, sintetitzava el *Tirante* com a “novela mediterránea, marinera y cruzadista”.

No va tenir un gran èxit, el *Tirante*. Tampoc no s'hi pot parlar de fracàs. Llavors no era rar que aquestes obres només tinguessen una sola edició. El judici de capellà del *Quixot*, veritable *alter ego* del seu autor mateix, Cervantes, és bona prova del prestigi i de l'interès que va despertar.

La veritat és que Diego de Gumiel, l'*editor*-impressor que la va publicar, no va repetir la bona ventura que va tenir la segona edició catalana del *Tirant*, que també va publicar ell (Barcelona, 16 de setembre de 1497). De fet, no va tenir l'èxit editorial-lector de què va gaudir en l'àmbit de la Corona d'Aragó, d'Itàlia i de França. Les raons d'aquesta diferent acollida deuen ser, precisament, en allò que el *Tirant* té i del que –segons el capellà cervantí– “todos los demás libros deste género carecen”, és a dir, les arrels mateixes de l'especificitat de l'obra de Martorell.

Rafael M. Mérida (1993, 1994 i 1995) ha aprofundit en l'estudi de l'edició de Gumiel i coincideix amb Cátedra. Especialment, quan Mérida explica què devia trobar-se i què devia creure que tenia a les mans el lector castellà del *Tirante el Blanco* de 1511: “El cliente lo abriría y se encontraría, en un volumen dividido exactamente igual que las obras completas de Garcí Rodríguez de Montalvo, con una ilustración digna de *Amadís de Gaula* [...] imagen que, como sabemos, aparecerá en numerosas novelas del género desde el siglo XV (aunque no sólo en libros de caballerías, sino también en crónicas históricas y literatura de cordel)”.

I no sols el disseny gràfic, també el to i la ideologia que conté –segueix– “toda una declaración de intenciones en la que se nos convence definitivamente del producto”.

Aquesta *declaració*, així com també la de Cervantes, sintetitza la recepció que, d'aquesta obra, feia Gumiel i l'època i, en certa mesura, pot ser una de les claus que expliquen la tasca de l'anònim traductor del *Tirante*.

4.3. ANÀLISI TRADUCTOLÒGICA

El 1974, Riquer dedicava un epígraf de la introducció a la seua edició del *Tirante el Blanco* a la caracterització de la “Traducción castellana del *Tirante el Blanco*” (Riquer 1974: LXXXIX-CI). Aquesta ha estat fins a l'hora d'ara, pràcticament, l'únic intent d'anàlisi traductològica del trasllat espanyol de l'obra de Martorell. Riquer estableix les característiques essencials de la versió publicada per Gumiel el 1511.

Riquer (1974: XCIX) conclou: “Se puede afirmar decididamente que el traductor conoce bien el catalán, pues en labor tan extensa, los errores de interpretación que se pueden advertir son mínimos, en proporción semejante a la de una traducción mediana moderna”.

Ja hem dit adés que no es tracta d'emetre ara un judici estètic de valor positiu o negatiu per a la versió espanyola (o per a la italiana o per a la francesa) sinó de recordar que en l'Edat Mitjana el concepte de *traducció* no era el mateix que ara. Però, tant llavors com en l'actualitat, es tracta d'un exercici força tècnic i —quant a les traduccions d'obres literàries, com ara és el cas— amb un alt grau de *creativitat*. És un acte complex que ens pot indicar molt sobre la cultura del traductor i del seu món.

Per això es tracta, especialment, d'acabar la versió de 1511 a l'original català, segons el text establert per Albert Hauf i Vicent J. Escartí (Martorell 1992² [1990]) —i mentre que no arribarà l'edició a cura de Joan Perera (en premsa).⁴ Així potser podrem explicar en part la raó de les diferències que la versió espanyola mostra respecte a l'original i podrem fer-nos una idea més completa dels elements que caracteritzen la recepció de la gran novel·la valenciana, quant al contingut i quant a l'estil.

De l'acarament exhaustiu que he realitzat entre l'original i la versió de 1511 resulta que aquesta operava amb una més que certa autonomia. Per açò, en l'epígraf 7 i a més dels casos que estudia Riquer, faig una selecció d'altres que he observat: primer quant al contingut, el to, intensitat i mena del que narra; en segon lloc, quant a l'estil; després, alguns dels trets que, a més dels anteriors, indiquen que l'autor de la traducció domina la matèria del *Tirant lo Blanch* i hi opera autònomament.

5. LA VERSIÓ ITALIANA: EL *TIRANTE IL BIANCO* (VENÈCIA, 1538, 1566, 1611)

5.1. LA TRADICIÓ TEXTUAL

El 1538 apareix a Venècia, també en un volum, la primera edició de la traducció italiana que, obra de Lelio di Manfredi, va imprimir Niccolò da Sabbio a càrrec i per comanda de Francesco Torregiano d'Asola, impressor i membre del Veneto Senato. El títol: *Tirante il Bianco, valorosissimo cavaliere... di lingua spagnuola ne lo idioma nostro per... tradotto* (o *Tirante il Bianco*). El 1566 i el 1611 apareixen sengles edicions, també a Venècia, d'aquesta mateixa traducció de Manfredi: la de 1566, en dos volums i a càrrec de l'impressor Domenico Farri, i la de 1611, en tres volums i a càrrec de Lucio Spineda. Aquestes dues edicions mantenen el text de la traducció de Manfredi i en són, de fet, reimpressions.

D'aquestes tres edicions venecianes sols coneixem tres exemplars: dos en la Biblioteca de Catalunya de Barcelona i un en la Bibliothèque Nationale de París. Un altre exemplar de l'edició de 1611 es conserva en la Biblioteca Marciana de Venècia.

En novembre de 1990, en canvi, vaig tenir la fortuna de trobar dos exemplars nous de la primera edició italiana (Venècia, 1538) en la Biblioteca Apostolica Vaticana. Aquests exemplars fan molt aconsellable la revisió de l'edició crítica existent de la versió italiana, que, publicada el 1984 (a cura de Giuseppe Sansone *et al.*, Roma, Edizione La Tipografica), no va poder tenir-los en compte.

(4) Agraesc de cor a aquest investigador la gentilesa de mostrar-me la seua edició encara en premsa.

Edició crítica: Del *Tirante il Bianco* italià hi ha l'edició crítica a cura d'Anna Maria Annichiarico, Maria Luisa Indini, Matteo Marorano, Vincenzo Minervini, Saverio Panunzio i Carmelo Zilli, amb una introducció de Giuseppe E. Sansone (Roma, Edizioni La Tipografia, 1984).

Però aquesta edició no va tenir en compte –per raons òbvies de cronologia– els dos nous exemplars de la Biblioteca Apostolica Vaticana identificats el 1990 i que, com he dit, en fan molt aconsellable la revisió.

Estudis: Del *Tirante il Bianco* hi ha alguns estudis actuals entre els quals és especialment reeixit l'*Estudi contrastiu del lèxic de la traducció italiana del "Tirant lo Blanc" (1538)*, obra de Cesáreo Calvo Rigual (2 vols., tesi doctoral, Universitat de València, març de 1993, microfita). Aquest és un treball exemplar, exhaustiu en el contrast lèxic. Tal vegada, però, aquest interès pel l'acarament lèxic dificulta que hi tinguem una perspectiva general del discurs, del context en què concorren les diferències original/versió italiana i se situen en una visió globalitzadora del fet de la traducció i de la recepció que de l'obra original, així com també de la reemissió que n'implica. Aquest magnífic estudi mostra més interès en el tractament lingüístic de les variants de traducció que no pas en l'anàlisi traductològica i literària.

D'aquest mateix estudiós: «Il lessico della traduzione italiana del *Tirant lo Blanc*: studio contrastivo di due lingue romanze verso la fine del XV secolo e l'inizio del XVI», dins R. Lorenzo, ed., *Actas do XIX Congreso de Lingüística e Filoloxia Románicas*, 2 ("Lexicología e Metalexigrafía"), A Coruña, Fundación "Pedro Barrié de la Maza, Conde de Fenosa", 1992, pp. 667-683.

Cesáreo Calvo mateix ha aprofundit més en aquesta qüestió en «*Tirante il Bianco*: aspectes de l'elaboració de la traducció italiana cincentista del *Tirant lo Blanch*», dins Jean Marie Barberà, ed., *Actes del Col·loqui Internacional "Tirant lo Blanch" (Ais de Provença, 21-22 d'octubre de 1994)*, Barcelona, Publicacions del l'Abadia de Montserrat, 1997, pp. 437-454.

Abans, Maria Luisa Indini i Vincenzo Minervini també se n'havien ocupat en «Il viaggio di Tirante. Fortuna e infortuni di un romanzo cavalleresco», *Studi catalani e provenzali* 88 (*Romanica-Vulgarica. quaderni 12*), L'Aquila, Japadre Editore, 1990, pp. 5-66.

5.2. EL CONTEXT DE LA TRADUCCIÓ

El 1538 eixia a Venècia la primera edició de la traducció italiana del *Tirant lo Blanch*, pagada per Federigo Torregiano d'Asola i impresa per Pietro di Nicolini da Sabbio (Di Filippo Bareggi 1988: 56 i 289). El *Tirante il Bianco* va gaudir d'un prestigi cert a les terres itàliques (Luzio & Reiner 1893: 71). No sols les dues reimpressions venecianes, la de 1566, en dos volums en 8º i a càrrec de Domenico Farri, i la de 1611, en tres volums en 8º i a càrrec de l'impressor Lucio Spineda. Al llarg dels segles XVI,

XVII, XVIII i XIX, la historiografia itàlica va dedicar a l'obra de Martorell comentaris elogiosos (Indini & Minervini 1990; Riquer 1990; Martines 1993).

Hi ha, a més, el fet que el *Tirante il Bianco* es traduís en l'àmbit de la cort de Màntua, per encàrrec –en una primera temptativa– d'Isabella d'Este (1474-1539), dona molt culta (Luzio & Reiner 1900) i mare de Frederic II de Gonzaga (1500-1540), marquès de Màntua, creat duc per l'emperador Carles V i marquès de Montserrat, de qui el gran Tiziano –també venecià– va fer un retrat que a hores d'ara és al Museo del Prado de Madrid (Amadei & Marani 1975) i a qui Federigo Torregiano d'Asola va dedicar l'edició del *Tirante il Bianco* de 1538. Un àmbit de mecenatge i d'impuls de les arts, on els artistes i rodalies cercaven recer, llum, protecció i –en el cas dels editors-impressors– privilegis de venda.

Una cort rica i culta que ja feia temps que s'interessava pel *Tirant lo Blanch*. Sembla que l'obra de Joanot Martorell ja hi devia ser pel 1500, quan Antonia del Balzo en va deixar un exemplar a Isabella d'Este. Aquesta dama, el 13 de maig de 1510, escrivia a Jacopo d'Atri perquè “Pregati in nostro nome il S.^e Cabaniglia che 'l sii contendo de pigliare fatica de ferni haver un libro spagnuolo nominato el Tirante”. Sembla que les fatigues van tenir èxit: a l'inventari dels llibres de la marquesa, en l'ítem 5, hi ha “un libro de Tirante lo Blanco in spagnuolo in foglio coperto di corame rosso”. Tal i com Luzio i Reiner (1900: 72) suposen, “Niente d'improbabile che la marchesa, curiosa di meglio conoscere quel romanzo che forse nel testo non riusciva facilissimo, pregasse Niccolò [da Corregio] di faglierne una traduzione”. Aquest personatge va faltar abans que no acabàs la traducció, o, simplement, “dovette stancarsi”. La cort de Màntua, però, estava molt interessada en el *Tirant* i Lelio Manfredi, pròxim a aquesta cort i que ja havia traduït la *Carcer d'Amore* (*Carcer d'amor* 1986; Minervini & Indini 1980; Sansone 1980; Matulka 1931: 169-171; San Pedro 1971), en va ser l'encarregat, bé per Isabella d'Este o bé per Frederic II mateix, de la traducció (Fontanini 1753). El *Tirant* no era gens desconegut per al marquès. Ell mateix ho dóna a entendre en la carta d'agraïment per tan bon regal, datada a Màntua el 25 d'agost de 1538.

Quan, el 1538, va eixir de la impremta del da Sabbio el trasllat itàlic que n'havia fet Lelio Manfredi, ja feia molt que el *Tirant lo Blanch* era conegut en aquestes terres o, almenys, en els cercles propers de la cort de Màntua i no sols pels exemplars que en va haure Isabella d'Este. L'obra de Martorell tampoc no devia ser gens estranya per a Federigo Torregiano d'Asola, qui en va pagar l'edició de 1538. Un altre d'Asola (o Asula o Insula), Francesco, “bibliopolo sive librarius natione Venetus” (Madurell & Rubió: 1955: doc. 315) i ben possiblement germà de Frederic, és a Barcelona a començaments del segle XVI.

Així, el 13 de setembre de 1512 (doc. 294), ell mateix diu que és “nunc habitator Barchinone” i també el 31 de maig de 1513 (doc. 299) és “habitator Barcinone” i reclama els crèdits que, en faltar, el llibreter Miquel Riera havia deixat sense pagar

a Venècia; i també és habitant de Barcelona segons un document del 16 d'agost de 1514 (doc. 315).

Madurell i Rubió (nota doc. 294), però, no donen massa importància a aquest Francesco d'Asola, no el relacionen amb el venecià Torregiani d'Asola i tampoc no aprofiten bé les fonts que usen en aquest punt sobre la impremta veneciana. Així i tot, tenen l'encert d'escriure que "Un Francesco d'Asola aparece mencionado el año 1544 en la lista de Cicogna (Brown, *The venetian*, 398)" (Brown 1891). Els contactes entre la impremta veneciana i la catalana eren nombrosos i intensos (Filippo 1988: 41, 50, 81, 111-113, 123, 156, 177, 189, 193, 226-227, 233, 245, 252).

5.3. LA RECEPCIÓ DE LA TRADUCCIÓ

Paga la pena que ens detinguem especialment en aquest punt quant a la versió italiana de la nostra novel·la. Ho justifica el fet que, fins a l'hora d'ara, no hi ha cap estudi general sobre la recepció de la crítica (tot seguit, epígraf 5.3.1). D'altra banda, fins ara tampoc no havíem pogut tractar *directament* la recepció dels lectors de les traduccions del *Tirant*, cosa que ara sí que podem fer a partir d'un dels exemplars del *Tirante il Bianco* que vaig trobar a la Biblioteca Apostolica Vaticana (epígraf 5.3.2).

5.3.1. LA CRÍTICA

La traducció italiana de Lelio Manfredi i apareguda, a Venècia, el 1538, i després reimpressa –també a la Sereníssima– el 1566 i el 1611, és especialment valuosa. Representa, al llarg dels tres tiratges, la mostra, causa i conseqüència alhora, de la pervivència del *Tirant lo Blanc* en aquelles terres. Itàlia, la Itàlia dels segles XVI, XVII, XVIII i XIX, allà on tantes riqueses, poders i belleses convergien.

Crec que el *Tirant* va gaudir d'un prestigi cert a Itàlia. Ho veurem així si atenem als cercles en els quals es llegia el *Tirant*, qui i per què el volia traduir, qui ho va fer, qui el va imprimir i qui ho va pagar, a qui anava dedicat i per què i, finalment, què se'n va dir i qui ho va dir.

5.3.2. ELS LECTORS⁵

(5) En Martines 1993: 331-334 vaig fer un primer lliurament, força més breu i amb força menys dades, dels resultats de la recerca quant a la temàtica d'aquest subepígraf.

(6) Per a fer-nos una idea de l'afecció d'aquest marquès pels llibres –i el que això significa–, *vid.* Capponi 1747: v-viii.

De l'edició de 1538, n'hi ha un exemplar al fons Capponi de la Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV), que era propietat del Marchese Alessandro Capponi. Aquest il·lustrat romà –de família d'origen florentí– era un veritable bibliòfil.⁶ El *Tirante il Bianco* d'aquest Capponi té nombrosos subratllats i diverses anotacions fetes per ell o per una altra mà del segle XVIII.

Aquests subratllats i anotacions [Lector 2] tenen una rellevància especial perquè fins ara s'ha parlat molt sobre la recepció del *Tirant* (Minervini 1993), però ben poques

han estat les proves de lectura d'aleshores de què disposem. Si considerem que –igual que ara– el que se subratlla és allò que més agrada, el que més interessa o, almenys, el que crida més l'atenció del lector, trobar-nos un exemplar del *Tirante* subratllat profussament en determinades parts i fragments, pot ser-nos una bona prova del que interessava de debò del contingut d'aquesta obra.

D'altra banda, en aquest mateix exemplar hi ha subratllats i anotacions fetes per una altra mà i anteriors. Un altre lector [Lector I] va llegir aquest mateix exemplar, en la segona meitat del segle XVI i abans que el Capponi. Aquest lector, al qual podria correspondre el nom de Johannes Baptista Picchinesius que hi ha a l'últim foli (*verso*), ben possiblement florentí i proper als Medici,⁷ també degué subratllar diversos passatges del *Tirante*.

Els subratllats, en conjunt, són nombrosos però mostren que, bàsicament, els temes generals que més interessaven aquests lectors eren *l'amor i la cavalleria* (quasi amb el mateix nombre de subratllats) i –encara que ja no tant i sense anotacions d'interès– *la cort*, sobretot la de Constantinoble (descripcions de sales, castells i palaus, de vestits i ornaments, de la bellesa de les dames, així com també dels tresors).

5.4. ANÀLISI TRADUCTOLÒGICA

En l'estudi de Cesáreo Calvo Rigual, *Estudi contrastiu del lèxic de la traducció italiana del "Tirant lo Blanch" (1538)* (tesi doctoral-microfitxa, Universitat de València, 1993), hi ha una anàlisi exhaustiva de la traducció italiana –sense poder tenir en compte els dos exemplars de la BAV–; més aïna es tracta d'una dissecció del lèxic. En la p. 102, conclou la seua caracterització del quefer com a traductor de Manfredi:

El treball de traducció fet per Manfredi és d'una qualitat molt elevada. El nostre punt de vista modern potser ens empenyeria a jutjar-lo més severament, però hem de tenir en compte les circumstàncies i el moment en què està feta: segons això no podem dir sinó que és un treball admirable, fet amb molta cura per una persona preparada, capaç [...] de posar en bon italià allò que estava escrit en bon català.

Abans (p. 100) havia dit ja:

Només els literats conscients com Manfredi aconseguien mantenir una posició intermèdia entre els dos pols: la traducció lliure i la traducció servil.

Per a més aprofundiment en l'anàlisi traductològica, remetem a l'epígraf 7.

(7) Vull agrair des d'ací l'ajut del Padre Antonio Salvi, de la Secretaria di Stato del Vaticà. Tot i que aquest tema era ben lluny dels seus estudis d'epigramatista, em va oferir, incondicionalment i immediata, el seu consell i cultura. Sense ell, aquest punt se m'hauria quedat fosc del tot i la mar de llibres que vaig haver de remoure en la BAV, hauria estat maror molt difícil de solear. Així mateix, vull agrair els ajuts de Monsignore Giuseppe Conte (de la Secretaria di Stato del Vaticà) i del Dr. Marco Buonocore (*Scriptor Latius* de la BAV).

6. LA VERSIÓ FRANCESA: EL *TIRANT LE BLANC* (“A AMSTERDAM” & “A LONDRES”: 1737?, 1775 I 1786)

6.1. LA TRADICIÓ TEXTUAL

N’hi hagué, ja en el segle XVIII, una traducció francesa publicada: *Histoire du vaillant chevalier Tirant le Blanch, traduite de l’espagnol* (o *Tirant le Blanch*). Hom l’atribueix a C.-Ph. de Tubières, comte de Caylus (1692-1765), i va precedida d’un “Avertissement” degut segurament a l’historiador Nicolas Fréret (1688-1749).

Hi hagué diverses edicions d’aquesta versió. La datació d’algunes d’elles és problemàtica:

- en la primera no consta la data d’edició encara que ha estat situada generalment el 1737 i alguns exemplars indiquen “A Londres” i d’altres “A Amsterdam”;
- en la segona, publicada amb el mateix títol, consta la data de 1775 i, com a lloc d’impressió, Londres, tot i que molt possiblement fos composta a Amsterdam. D’aquesta edició, se’n conserven diversos exemplars a la Bibliothèque Nationale de París.
- en la tercera, consta la data de 1786 i, com a lloc d’impressió, “Amsterdam-París”

Edicions crítiques:

- Del *Tirant le Blanch* francès no existeix cap edició crítica i n’hi ha escassos estudis.

6.2. EL CONTEXT I LA RECEPCIÓ DE LA TRADUCCIÓ

Les omissions i les *falsedats* a què ens hem referit quant als peus d’impremta de les edicions setcentistes de la versió francesa molt segurament es deuen a un intent conscient d’escapar de la censura i de la prohibició que, entre 1728 i 1750 –i de fet fins i tot anys després–, pesava a França sobre la ficció novel·lesca i d’altres productes de la impremta (Weil 1986; Negroni 1994; Morras 1994).

Va ser el canceller d’Aguesseau qui va prohibir les novel·les i d’altres productes de ficció el 1737. Això no obstant, no s’ha pogut localitzar el text oficial que confirme aquesta prohibició. Aquesta censura, va determinar que hi hagués, a partir de 1737, peticions tàcites de concessió de permisos i de privilegis de publicació a partir de la fi de 1737. Veurem, però, que aqueixes demandes són rebutjades sistemàticament a partir de la publicació de la *Promenade du Luxembourg*, la qual haurà d’imprimir-se a Holanda.⁸ Les obres rebutjades queden incloses al registre dels títols prohibits. Elsensors van tenir molta faena.

(8) Aquesta obra apareix anunciada en la *Gazette d’Amsterdam* del 13 de maig de 1738.

(9) Té el núm. de registre Fr. 21990, 1018.

La primera edició del *Tirant le Blanc* va aparèixer el 1737, però va ser aprovada el 10 de desembre de 1736 pel censor La Serre⁹ i hi consta un peu d'impremta que la situa a Londres. Amb tot, la trobem en el registre de *romans d'impression parisienne publiés sous fausse adresse* que Weil inclou al seu estudi. Així la versió francesa del *Tirant* pot ser un bon exemple d'argúcia tipogràfica per evitar els escorcolls de la censura. Encara que, en aquest cas, va haver d'aparèixer sense la protecció legal i econòmica que podien aportar els privilegis de què, per això, no va poder gaudir. En això, va llistat amb el nombre certament abundant d'obres que es van trobar amb la mateixa circumstància.

Sens dubte aquestes dificultats legals degueren influir en la traducció francesa del *Tirant* (*Circulation* 1992). No sabem qui en fou l'autor; de fet, l'*Avertissement* de Fréret que inicia l'obra, primera anàlisi crítica sobre el *Tirant* no és gaire aclaridor en aquest sentit –ni gaire afalagador– (Minervini 1993).

Degué influir també en la tasca *interna* de traducció. Aquesta versió, com queda ben clar en l'anàlisi contrastiva de l'epígraf 7, és força abreujada. De fet, hi ha qui n'ha dit que més aïna es tracta d'un *arreglo*... De vegades sembla que fa *abstracts* de passatges i de capítols sencers del *Tirant*. Abreuja sistemàticament el contingut de l'obra de Martorell. En l'estil, l'ús sovintejat de la clàusula *En fin* és símptoma inequívoc d'un estil al servei d'una vocació de síntesi. Així i tot, però, també detectem que *respecta* més els episodis dels quals podríem extraure una lliçó en el pla eticopolític, de regiment de virtuts públiques i privades (Bensoussan 1997).

Aquesta versió, tot i els problemes de la censura, va tenir força difusió entre els cercles més cultes, rics i poderosos de la França il·lustrada i del segle XIX (Calvo: 1991). De fet, un exemplar dels conservats a la Bibliothèque Nationale de Paris té les armes de l'emperadriu Maria Antonieta.

6.3. ANÀLISI TRADUCTOLÒGICA.

Remetem a l'epígraf 7.

7. ANÀLISI CONTRASTIVA DE LES TRADUCCIONS ESPANYOLA, ITALIANA I FRANCESA DEL *TIRANT LO BLANCH* DELS SEGLES XVI-XVIII

En aquest epígraf analitzem amb detall els textos de les tres traduccions objecte d'aquest estudi i en referència al text del *Tirant lo Blanch*. Atesa la limitació d'espai, oferisc com a mostra l'anàlisi de, només, dos episodis de l'obra. El criteri seguit per a aquesta tria ha estat, eminentment, que es complís el següent compromís: que es tractàs d'exemples emblemàtics o, almenys, suficientment representatius del *Tirant* i que, alhora, continguessen variants de traducció igualment significatives tant pel que fa al contingut com pel que fa a l'estil.¹⁰

(10) En *El "Tirant" poliglota*, pp. 89-168, reproduïsc l'anàlisi traductològica acarada de 25 episodis de l'obra de Martorell. Donada la impossibilitat material de reproduir l'acarament traductològic del *Tirant* amb les seues tres versions del XVI-XVIII, ja que hauria ultrapassat les fites de diversos volums *estàndards*, en aqueixa publicació vaig haver de fer la tria d'aqueix nombre d'episodis i d'acord amb els criteris esmentats.

En cada graella l'estructura serà la següent: primer, el text del *Tirant*, que conté totes les referències a les variants detectades en els diversos trasllats; després, la versió espanyola, que sols conté les referències a les variants que ella manifesta respecte a l'original –marcades convencionalment amb “[]” i l'exponent corresponent que en facilita la localització–; després, la versió italiana, que sols conté les referències a les variants que ella manifesta respecte a l'original –marcades convencionalment amb “()” i l'exponent corresponent que en facilita la localització–; després, la versió francesa, que sols conté les referències a les variants que ella manifesta respecte a l'original –marcades convencionalment amb “//” i l'exponent corresponent que en facilita la localització–.

A continuació, i fora de la graella, un cos de notes en les quals analitzem o expliquem les variants.

Aquest mètode presenta l'avantatge de facilitar la localització i la discussió de les variants que detectem en cada cas.¹¹

(11) Signes convencionals:

–«V»: *Tirant lo Blanch*; «G»: *Tirante el Blanco*; «M»: *Tirante il Bianco*; i «F»: *Tirant le Blanc*.

–«{ }»: V > G; «()»: V > M; «//»: V > F.

Les referències concretes a V indiquen: el primer número, el capítol; segon, la pàgina o les pàgines; i el tercer, la línia o les línies –segons Hauf & Escartí (H&E) [Martorell 1992? [1990]]–.

Les referències concretes a G indiquen: el primer número, el llibre; el segon, el capítol; el tercer, la pàgina o les pàgines; i el quart, la línia o les línies –segons G-Riquer [Tirante el Blanco 1974]]–.

Les referències concretes a M indiquen: el primer número, el llibre; el segon, el capítol; el tercer, la pàgina o les pàgines –segons A.M. Annichiarico *et al.* (eds.)–. Si, en els textos d'exemple, hi ha cap variant textual no observada fins ara respecte al volum Capponi [C], ho faig constar amb ‘.

Les referències concretes a F indiquen: el primer número, el volum; i el segon, la pàgina o les pàgines –segons *Histoire du Vaillant Chevalier Tirant le Blanc*, Chez Westein & Smith, Amsterdam, ca. 1735–.

Quan no s'hi conté la rúbrica, a l'inici de cada text d'exemple hi ha –entre claudàtors– unes pinzellades per situar-ne el context.

<p><i>Tirant lo Blanch</i>, 106, 188, 1. 19-38: <i>l'...</i> / <i>FE</i> deixà manat (l...) que, com aguessen cobrat lo cap de la gúmena, que prenguessen un fus de ferre e que l passassen per mig de la gúmena per ço, com aplegàs a la [anella] (è no pogués passar.) que ell agués notícia que ells havien (cobrat) lo cap de la gúmena. E tornà's a lançar en la aygua e tornà a la nau, e ensevà molt bé la anella. E los de la barca tiraren la corda [primera] fins a tant que (cobraren) lo cap de la gúmena; lo fus fon posat de ferro en la gúmena. (...) (Com fon a la [anella] no podia passar: (...)) conegué lo avisat mariner que lo cap de la gúmena era en la barca.) Com li paregué hora, anà-sse'n. Ixqué en terra e liguà lo un cap de la gúmena en lo argue e l'altre ligaren ha una barca gran, a la manera de balaner, que ja la tenia plena de lenya e de tea, ruxat tot ab oli perquè cremàs bé. Posaren-li foch e leixaren-lo bé encendre, e posaren-se cent hòmens a l'argue e comencaren molt fort a vogir. E ab la força de l'argue fon fet tan prest que escassament fon partit lo balaner que fon peguat al costat de la nau. E ab les grans flames de foch que portava, prestament se pres lo foch en la nau, ab tan gran furia que res en lo món no bastara apagar-lo. (sinó que los de la nau no pensaren altra cosa [...] sino de fogir ab les barques.) Altres se lançaven en la mar per passar en les altres naus, (per bé que [...] no pogueren escusar que molts n' i moriren cremats per no haver temps de poder exir; (...) l'...) cap</p>	<p><i>Tirante el Blanco</i>, 2, 8, 43-44, 1. 9-5: Y dexó mandado que quando llegasen al cabo de la maroma, que tomassen un hilo de hierro y que le atravessassen por medio de la maroma, porque quando juntase con la [sortija] y no pudiesse passar conociese que ellos avían ya suelto toda la maroma hasta el cabo; y tornóse a meter en el agua, y fue a la nao y enseñó muy bien ell aldava, y los de la barca tiraron de la cuerda [primera] hasta tanto que tomaron el cabo de la maroma y pusieronle el hierro en la maroma. Y cuando llegó a la [sortija] no podía passar, por donde conoció el mariner que el cabo de la maroma estava en la barca. Quando le pareció hora tornóse y salió en tierra, y ató el un cabo de la maroma en el poste y el otro ataron a una barca grande, a manera de galeón, la qual estava llena de leña y de tea, ruciado todo de azeite, porque se encendiese y quemase mejor. Pusieronle fuego y dexáronlo bien encender, e pusieron cien hombres al poste y comenzaron muy fuertemente a tirar; y con la fuerza del torno fue hecho tan presto, que apenas era partido el galeón uando se juntó a un costado de la nao, y con las grandes llamas de fuego que llevaba muy presto prendió el fuego en la nao, con tan gran furia que no avía cosa en el mundo que bastara para lo matar. Los de la nao no pensaron en otra cosa [quando la vieron encendida] sino de huyr con los barcos; otros se echavan en la mar para yr nadando a las otras naos, mas por bien que [quisieron librarse] no pudieron escusar que muchos muriesen quemados por no tener tiempo para poder salir, et</p>	<p><i>Tirante il Bianco</i>, 2, 13, 250-251: e lasciò per commandamento (a quelli della barca) che, quando havesse recuperato il capo della gomena, che prendessimo un fusso di ferro e che l passassimo per mezzo della gomena acciò che, quando arrivasse all'anello (...), ch'egli havesse notizia che loro avevano (in barca) il capo della gomena (...). E tornosi a gittare nell'acqua e tornò alla nave, et insevò molto bene l'anello, e quelli della barca tirarono la prima corda fino a tanto che (recuperarono) il capo della gomena: (...) (et il fusso di ferro che era nella gomena, quando fu all'anello, non poté passare; (allora) conobbe lo avisato marinaio che l capo della gomena era in era in barca.) Quando gli parve hora se n'andò et uscì in terra, e legò l'un capo della gomena nell'argano e l'altro legorono a una barca grande, a maniera di baleniere, che già haveva piena di legna e di tiglio bagnato tutto con oglio, acciò che meglio abbruciasse. E gli puosero fuoco e lascioronlo bene accendere; e puosersi cento huomini all'argano e molto forte comincorono a volgere; e con la forza dell'argano fu fatto con tanta prestezza che a pena fu partito il balaniero che fu arrivato appresso della nave, e con le gran fiamme di fuoco che portava prestamente si accesse il fuoco nella nave, con tanta gran furia che cosa del mondo non saria stata sufficiente ad estinguerlo. (E quelli della nave non pensavano ad altra cosa che di fuggire con le barche;) altri se gittavano in mare per passare alle altre navi, (benché non potessero fare senza grande occisione, ché molti gli ne morirono abbrucciati per non havere tempo di uscire e molti che il fuoco dormendo accobbe. (...) loro</p>	<p><i>Tirant le Blanc</i>, 1, 162-163: <i>l'La nuit étoit fort obscure./ l'vers</i> minuit le matelot trouva moyen, en nageant, & en plongeant, de passer un cable dans un des anneux de fer du gouvernail de ce vaisseau. Il atacha ensuite un des bouts de ce cable à terre, & l'autre à une grande barque remplie de bois, d'huile, & d'autres matieres combustibles. Dès qu'il y eut mis le feu, cent hommes tirent le cable. En un moment la barque en feu, s'attacha au vaisseau Génois; & les flammes se communiquerent avec tant de fureur, que rien au monde n'eut été capable d'éteindre l'embracement. Beaucoup de Génois périssent de cette occasion. Les uns furent brûlés; d'autres se jetterent à la mer, dans l'espérance de gagner quelques-uns de leurs bâtimens/ & se noyerent./ bois,</p>
---	---	--	--

1: Cap. 106 del *Tirant lo Blanch*: Tirant fa cremar la nau del capità dels genovesos a Rodes.

NOTES a l'exemple del cap. 106:

[1] G ací diu *sortija*, que correspon a *Vanella*. Però en aquest mateix passatge també ho havia traduït –i línies *infra* també– per *aldava*. G té una certa voluntat d'estil i procura de no fer repeticions lèxiques inecessàries.

[2] Difereix en G. G ho tradueix així a partir de l'original *prima*, però deu tractar-se d'un error, ja que V es refereix a una corda menys grossa que permet de manejar amb més facilitat la gúmena, més grossa i pesant.

[3] *Vid.* [1].

[4] Afig G.

[5] Afig G. Aquest afegitó confereix al passatge un sentit en certa mesura més dramàtic. En aquest sentit, M i F, tot i les variants que observem quant a aquest mateix episodi i encara que, quant a aquest mateix passatge en concret, no coincideixen amb G, sí que tots els dos li donen un caràcter més dramàtic. *Vid.* les notes corresponents en M i F.

*

(1) Afegit en M.

(2) Omès en M. Prova d'abreujar-ho.

(3) Difereix en M. Insisteix més en el detall de la barca i que el cap s'hi recobra, és a dir, a mitjan trajecte. A més, també hi deu haver tingut alguna cosa a veure en aquesta variant que Manfredi no devia voler *cometre* la repetició del verb “cobrar” que hi ha en V. L'original diu ací que *havien cobrat lo cap de la gúmena* i, en un context molt semblant d'aquest mateix passatge –i sols unes línies *infra*–, diu **cobraren lo cap de la gúmena**. *Vid.* (5).

(4) Omès en M. Però en aquest cas M queda més boirós ja que, si no coneguéssem la versió original, podríem preguntar-nos a quina corda es refereix ara?

(5) *Vid.* 3.

(6) Afegit en M. Insisteix més en els detalls de l'operació.

(7) Difereix l'estil en M. *Vid.* (8).

(8) Afegit en M. *Vid.* (7).

(9) Difereix l'estil en M.

(10) Difereix l'estil en M.

(11) Afegit en M. Ací M fa més intens el dramatisme de la situació dels mariners genovesos, indefensos davant el foc incontrolable. M insisteix, implícitament, en el factor sorpresa i en el triomf de l'operació.

*

/1/ Afegit en F.

/2/ Força abreujat en F.

13/ Afegit en F. Aquest detall afeg una cert dramatisme. Pot deure's a una voluntat en aquest cas semblant a la d'M en (11).

<p><i>Tirant lo Blanch</i>, 108, 196-197, 1, 3-33: <i>l</i>—Digau-me, senyor molt reverent—dix Tirant—, qui pot a mi impedir si jo vull donar tots mos béns per amor de Déu [<i>l</i>...]? E no pense la senyoria vostra que jo sia tal que haja anar per lo món (clamanant-me de la vostra religió,) car més stíme la honor e lo premi de nostre Senyor que tot lo tresor del món. E no-m tingau [<i>l</i>per tal que yo volgués dir] cosa qui no fos vera. E per ço que la senyoria vostra sia contenta, e tots los que açí són ho puguen veure e fer verdader testimoni que só content de tot lo que açí he portat [<i>l</i>...]. <i>l</i>En presència de tots [<i>l</i>posà les dues mans sobre lo tresor. E manà als trompetes que fessen crida com ell se tenia per content/<i>l</i>de la mercé del senyor mestre e de tota sa religió/<i>l</i>e dava <i>l</i>de bon grat/<i>l</i>al poble lo forment e la farina e totes les <i>l</i>altres coses/<i>l</i> que preses havien, que [<i>l</i>volia] que negú no pagàs res. <i>l</i>Moltes foren les lahors [<i>l</i>...] e benediccions que lo poble (<i>l</i>cascun dia deven) a Tirant/<i>l</i>Com la crida fon feta, Tirant supplicà al mestre que anassen a l'obra/<i>l</i>E venint la nit, lo rey, Philip e Tirant prengueren comiat del mestre e recolliren-se en les galeres dels venecians <i>l</i>ab (<i>l</i>molt) poca gent que se'n portaren, que tota la altra deixaren en Rodas. (<i>l</i>E Diaphebus, parent de Tirant, no volgué restar [<i>l</i>...]. Ne Tenebrós, per servir a Philip.) <i>l</i>¹⁰⁹<i>l</i>¹¹⁰E corregueren fortuna vàlida tres dies e tres nits./Aprés, agueren lo temps tan prósper que en pocs dies arribaren al port de d(e) Jafa <i>l</i>...<i>l</i>É, partint d'allí [<i>l</i>—que lo temps fon abonçat— ab la mar tranquil·le.] arribaren en Barut (<i>l</i>ab bon salvament.) (<i>l</i>Aquí ixqueren tots los pelegrins e prengueren bones guies.) (<i>l</i>de deu en deu una guia.) (<i>l</i>Junts que foren en Hierusalem, aturaren aquí XIII dies per visitar los sanctuaris.) <i>l</i>¹¹¹e,</p>	<p><i>Tirante el Blanco</i>, 2, 11, 55-58, 1, 20-11: —Dezidme, senyor muy reverendo; ¿quién me puede a mi quitar, si yo quiero dar todos mis bienes por amor de Dios [<i>l</i>...], que no los dé? No piense vuestra señoría que soy tal que tengo de andar por el mundo queixándome de vuestra religión, que más precio la honra y el galardón que espero de Nuestro Señor que todo el thesoro del mundo. Y no me tenga [<i>l</i>en tal posesión que tengo de dezir] cosa que no sea verdadera. Y porque vuestra señoría quede contento y todos los que están presentes lo puedan ver y dar testimonio, digo que me doy por contento de todo lo que aquí traxé [<i>l</i>e he gastado]. Y en presencia de todos puso las manos sobre el tesoro y mandó a los trompetas que publicassen e pregonassen como él se dava por contento y pagado del señor Maestre y de toda su religión, e que dava al pueblo el trigo, la harina y todas las otras cosas que avían tomado. [<i>l</i>e que era su voluntad] que ninguno pagasse cosa por ello. Muchas fueron las loores [<i>l</i>...], alabanzas] y bendiciones que el pueblo cada día dava a Tirante. Acabado de dar el pregón, Tirante supplicó al Maestre que se fuesen a comer; e venida la noche, el Rey y Felipe e Tyrante se despidieron del Maestre e recogieron en las galeras de los venecianos con poca gente, y toda la otra dexaron en Rodas. Diaphebus, parente de Tirante, no quiso quedar [<i>l</i>en Rodas,] ni Tenebrós, por servir a Felipe. E hizoles gran fortuna tres días y tres noches, mas después ovieron el tiempo tan próspero que en pocos días arribaron al puerto de Jafa. [<i>l</i>Tornando el tiempo que la mar fue reposada,] partieron de allí y arribaron en la cibdad de Baruth sin ningún peligro. Aquí salieron todos los peregrinos y tomaron buenas guías, de diez en diez una guía, y juntos llegaron a Jerusalén y estuvieron allí catorze días por visitar todas las reliquias y lugares santos. Después desto partieron de Jerusalén</p>	<p><i>Tirante il Bianco</i>, 2, 16, 258-260: —Dicetimi, signor reverendo—disse Tirante—, chi mi può impedire s'io voglio donare tutti gli miei beni per l'amore di Dio? Non pensi la signoria vostra ch'io sia tale ch'io habbia d'andare per il mondo (le dolermi della religion vostra,) ché più estimo l'honore et il premio del nostro signor Dio che tutto il thesoro del mondo; e non mi teniate per tale ch'io volessi dire cosa che non fusse vera. Et acciò che la signoria vostra resti contenta, e tutti quelli che ch'io sono il possano vedere e renderne vero testimonio ch'io son satisfatto di tutto quello che qui ho portato... Et in presentia di tutti pose le due mani sopra il thesoro e commandò agli trombetti che fessero la grida come egli si tenea per contento della mercede del signor maestro e di tutta la religione, e dava di buona volontà al popolo il formento, la farina e tutte le altre cose che haveano havuto, e non voleva que alcuno pagasse alcuna cosa. Molte furono le laudi e benedictione che l' popolo (<i>l</i>cascun dava) a Tirante. Quando la grida fu fatta, Tirante supplicò al maestro che andassero a dinare e, venendo la notte, il re e Philippo e Tirante tolsero licentia dal maestro e si raccolsero nelle galee di veneciani, con (<i>l</i>poca) gente che conussero con loro, ché tutta Paltra lasciarono a Rodi; (<i>l</i>E Diaphebus, parente di Tirante, e Tenebroso, per servire a Philippo, non volsero restare.) E scorsero per fortuna valida tre giorni e tre notti; poi hebbero il vento tanto prospero che in pochi giorni arrivarono al porto del Jaffo; e, partendo di là che l' tempo fu abbonacciato, col mare tranquillo arrivarono (<i>l</i>al salvamento) a Baruth, (<i>l</i>e qui usciron tutti gli pellegrini e, toltte buone guide,) una per ogni (<i>l</i>due) di loro, (<i>l</i>ginsarono in Gierusalem, dove stettero quattordici di per visitare tutti gli santuarii.) Et, partendosi dei Gierusalem, andorno in Alessandria, dove trovorno e galee e molte navi de christiani. Andando un di il re e</p>	<p><i>Tirant le Blanc</i> 1, 168-169: <i>l</i>¹¹²Mais Tiran s'en excusa encore: Et afin que vous soyez content, dit-il au grand-maitre je veux que tout le monde sache que je le suis aussi. <i>l</i>En même-temps [<i>l</i>] mit les deux mains sur le trésor, ordonnant aux trompettes de publier qu'il étoit satisfait. <i>l</i>¹¹³ & qu'il donnoit <i>l</i>¹¹⁴ au peuple le bled & toutes les <i>l</i>provisions/ qu'il avoit apportées. <i>l</i>On ne peut exprimer les éloges & les bénédictions que cette générosité attira à ce vertueux chevalier. <i>l</i>¹¹⁵ Dès que la nuit fut venue, le roi, Philippe & Tiran prirent congé du gran-maitre & monterent l'avec toute leur suite/ sur les vaisseaux Vénitiens <i>l</i>qui arriverent en peu de jours au port de Jaffe. <i>l</i>¹¹⁶ <i>l</i>¹¹⁷ où tous les pèlerins débarquerent. <i>l</i>¹¹⁸ <i>l</i>¹¹⁹ Delà ils se rendirent par terre à Jérusalem/ & employerent quatorze jours à visiter les lieux saints. <i>l</i>¹²⁰ A leur retour ils prirent leur route par Alexandrie. <i>l</i>¹²¹ où Tiran trouva encore une occasion d'exercer sa générosité.// <i>l</i>¹²² Il se promenoit un jour par la ville avec le roi de Sicile, lorsqu'ils firent rencontre d'un esclave chrétien, qui pleuroit de sa douleur, l'assurant qu'il le soulageroit, s'il étoit possible de le faire. Qu'est-il besoin que je vous en instrise, repondit l'esclave? Ma douleur est de telle nature, qu'on ne peut me donner ni conseil ni secours. Il y a vingt-deux ans que je suis dans l'esclavage, continua-t-il, & parce que je ne veux pas changer de religion, on m'accable de coups, & l'on me fait mourir de faim. Montre moi, je te prie, reprit Tiran, celui qui te fait tant souffrir. Vous le trouverez dans cette maison, repartit l'esclave. Tiran obtint du roi permission d'entrer dans la maison, que ce malheureux lui monroit; & ayant fait venir le Maure qui l'habitoit, il lui proposa de lui vendre un esclave chrétien, qu'il dit être son parent. Le Maure y consentit, à condition qu'il auroit pour sa rançon cinquante</p>
---	--	--	--

2: Cap 108 del *Tirant lo Blanch*: Tirant no vol les riqueses de Rodes i marxa a Terra Santa i després a Alexandria. Tirant fa les seues primeres alliberacions de captius cristians.

NOTES a l'exemple del cap. 108:

[1] Afig G. El sentit resta una mica més clar.

[2] Difereix en G.

[3] Afegit en G.

[4] Difereix en G: més formal.

[5] Afig G. Fa més intenses les llaors...

[6] Afig G.

[7] Difereix en G.

[8] Afig G.

[9] Difereix en G.

[10] Afig G.

[11] Afig G: Tirant no tan universalment lliurador de captius; hi ha més concreció.

[12] Error de G, que, *ad sensum*, s'equivoca a partir, potser, d'una lectura dolenta: *grogues* > *gruesas*. M ho tradueix bé: *gialle*. Ací tenim una altra mostra d'interacció entre l'anàlisi traductològica i l'edició filològica de textos. En concret, pot tenir rendibilitat quant a l'establiment del *stemma* general del *Tirant*, original i traduccions. Potser que, a partir d'ací, podem comprovar que M seguia directament la versió original i no G.

[13] Afig G.

[14] Afig G. La discreció: una de les més valuoses qualitats dels cavallers i, en general, de l'home savi de la cultura cortesa i, també, de la del renaixement.

*

(1) Difereix l'estil en M.

(2) Difereix en M.

(3) Omès en M.

(4) Difereix en M.

(5) Abreujat en M.

(6) Difereix l'estil en M.

(7) Defalt de M perquè V diu *deu*. 1984 ja ho anota, p. 259, n. 7.

(8) Difereix l'estil en M.

(9) Difereix en M.

(10) Difereix l'estil en M.

(11) Difereix en M.

(12) Omès en M: abreuja el passatge.

(13) Abreuja M.

(14) Difereix en M.

(15) Difereix en M: vol fer el passatge més discursiu.

(16) Difereix en M: remarca més l'estat *civil* del captiu i, a més, evita una repetició.

(17) Omès en M: abreuja el passatge.

(18) Afig M. Hi ha un cert canvi en el punt de vista.

(19) Difereix en M. Tot i que tendeix a evitar repeticions Manfredi no evita en aquest passatge la repetició del verb *riscorre* ja que en la frase anterior llegim *riscosse* 473 *cattivi*.

/1/ Abreujat en F.

/2/ Difereix en F. La seqüència d'aquestes accions és diferent: en V el text fa la impressió que, primer, Tirant fa el seu parlament i, després, posa les mans sobre el tresor. En F és *En même-tems*.

/3/ Difereix l'estil en F.

/4/ Omès en F.

/5/ Omès en F.

/6/ Difereix en F.

/7/ Difereix en F. Fa més atenció sobre Tirant; en concret sobre el *verteux* Tirant.

/8/ Omès en F.

/9/ Difereix el contingut en F. En F Tirant sempre va amb un seguici més nombrós.

/10/ Omès en F.

/11/ Abreujat en F. *Vid.* /12/, /13/ i /14/.

/12/ Difereix en F. En V els pelegrins desembarquen a Baruth.

/13/ Omès en F.

/14/ Difereix en F.

/15/ Abreujat en F.

/16/ Afegit en F. F manifesta una tendència general a fer més atenció sobre les qualitats i les virtuts de Tirant, a fer-ne més intensa la bonhomia.

/17/ Abreujat en F.

/18/ Difereix en F. De fet, es tracta d'un afegitó que hem de situar en la mateixa tendència general de F ja assenyalada quant aquest mateix en /16/. L'omissió de /19/, que, per tant, més aviat podria tractar-se d'una substitució.

/19/ Omès en F. *Vid.* /18/.

8. CONCLUSIONS DE L'ANÀLISI CONTRASTIVA DE LES TRADUCCIONS¹²

8.1. QUANT AL CONTINGUT

8.1.1. EL TIRANTE EL BLANCO

– Insisteix en la manera com es fa la descripció i, per tant, intensifica la impressió de la bellesa de Carmesina.

– Dóna més dades de la situació de Tirant, de l'escena. Més filat. G sol oferir més detalls –diguem-ne– *pragmàtics* dels actes dels personatges principals, sovint a fi de seqüenciar-ne amb més atenció els fets.

(12) Aquestes conclusions són una síntesi de l'anàlisi acarada del *Tirant* amb les seues versions del XVI-XVIII. Oferisc, per tant, una visió de conjunt, a partir del que hom pot comprovar el *El "Tirant" poliglota* (pp. 89-172), i no limitada només als dos exemples continguts en aquest article.

- Tendència a abreujar i a ometre passatges.
- Tendència a fer émfasi en els fets virtuoses dels protagonistes i, en general, del llinatge de Tirant. A més, tendència a conferir un lleu matís moralitzant-religiós als seus fets. Aquesta tendència és coherent amb l'esvaïment, maquillatge o omissió de passatges –de vegades sols sintagmes– que podrien resultar pot edíficants. Hem de tenir en compte que el *Tirante el Blanco* tenia tot l'aspecte tipogràfic d'un "llibre de caballerías" i que aquests no eren gaire laxos.

Tendeix a remarcar més la *senyoria* de Tirant. Sembla com si reverenciàs més la seua figura...

En aquest mateix sentit, també remarca el comportament, gentil, atent, amable, de Carmesina, especialment, cap a Estefania.

Així mateix, també subratlla la importància dels derrotats pel Conestable, Diafebus.

- Els contraris de Tirant no eixen gaire ben tractats. Així, per exemple, la Viuda Reposada, quan encomana a l'artista la confecció de la màscara de Lauzeta, té molt d'interès, *més*, que el pintor acabe l'obra ràpidament. Aquest afegitó, però, també deu respondre a la voluntat que el traductor castellà podia tenir perquè quedàs clar que la Viuda perdía la mesura i la discreció, que actuava apressa i sense gaire seny, a traïdoria: comportament impropí de la cultura cortesana... Possible premonició de la seua fi?

Així mateix, el duc de Macedònia és *més* afecte a la traïdoria...

- En general, la capitulació en l'edició de Gumiel és més mesurada, més raonada que no en V. No oblidem que aquesta qüestió del *Tirant*, que fa parella amb la de les rúbriques (qui les va fer, amb quin criteri, etc.), ha estat un dels objectes d'estudi més tractats en els darrers anys.

- Comet alguns errors.

8.1.2. EL TIRANTE IL BIANCO

- Lelio Manfredi es presenta com a autor de l'obra. Abans, V fa referència a la *traducció* –tòpic– que Martorell mateix havia fet del *Tirant* de l'anglès al portuguès i, després, al català. M obvia totes aqueixes referències.

– Manfredi té molt d'interès a fer veure que ell és l'autor de l'obra. Manfredi ha passat a la història com a traductor, però llavors ja es preocupava per fer veure que també era creador, en tenia una gran pruija...

- Manfredi omet tota referència al *rei spectant*. A Itàlia, pels volts de 1515-19 –i menys encara en 1538– hom no devia tenir gaire present la memòria de don Ferrando de Portugal...

Tanmateix Galba, vint-i-tants anys després de la mort de Martorell, encara ho conserva. Era un altre temps i un altre àmbit referencial.

- Manfredi atén més al que considera aspectes centrals i no es *perd* en referències cultistes a aqueixos personatges. M manifesta –com també G, tot i que no tant, i com

també F, sobretot— una tendència a esvair i, fins i tot, ometre personatges o referències que no són principals. No vol que res pugui distraure l'atenció...

– Fa més intenses les virtuts dels cavallers, que més s'estimen morir *virilment* que no fugir.

– L'ideal de cavalleria s'expressa de manera més intensa.

– Per això, fa més atenció al comportament del bon cavaller en oposició als enemics.

– Sol deixar més explícits conceptes relacionats amb el bon *govern*, amb el bon regiment públic. Així queda establerta de manera més directa la relació —quasi necessària— entre la bona cavalleria i les responsabilitats rectrius dels pobles.

– Para molta més atenció als càrrecs, títols i tractaments formals dels personatges.

– Tendeix a fer més intens i present el sentiment amorós de Tirant per Carmesina.

– Tendeix a fer més intensos els mèrits del nostre protagonista i a esvair, maquillar o, fins i tot, ometre fets no gaire exemplars.

– Manfredi—com demostra en la resta de la seua producció pròpia i traduïda— coneix ben bé la mitologia clàssica. Així, per exemple en el text 13, considera que és més correcte beure d'aquell riu que no de la font on morí Narcís. Aquest personatge hi va morir per quedar-s'hi emmirallat i voler besar la seua imatge reflectida a flor d'aigua i no per beure. I aquesta no és l'única ocasió en què corregeix, matisa o concreta més les referències mitològiques del *Tirant*.

– En determinats passatges bel·lics fa més intens el dramatisme de la situació. Així, per exemple, quan a Rodes Tirant bota foc a les naus genoveses que cloïen el moll.

– Tendeix a ometre i a abreujar passatges.

– Comet alguns errors.

8.1.3. EL TIRAN LE BLANC

– Abreuja moltíssim el text. De fet, en la versió francesa sovinteja la clàusula: símptoma inequívoc de la pràctica continuada d'abreujament, de resum, de síntesi de la història de Tirant. No oblidem, però, que no sols abreuja quan hi ha aquesta fórmula...

– De fet, sovint sembla que ens trobem amb *abstracts* de passatges, episodis o, fins i tot, capítols sencers del *Tirant*.

– Això no obstant, podem observar una certa vocació d'estil concretada en una tendència a la discursivitat de les accions, de manera que la narració en resulta més dinàmica.

– En aquest sentit, atén més als fets que no pas als sentiments amorosos. En realitat, no és que no atenga als sentiments, sinó a gran part de les disquisicions *sentimentals* amb què els enamorats del *Tirant* s'entretenen.

– Fa molta atenció a tot allò que té a veure amb el regiment públic, bèl·lic i cortès. I en açò coincideix amb el punt de vista dels Lectors 1 i 2 de l'exemplar Capponi de la versió italiana. En concret, amb la *filosofia vital* que podem copsar a partir dels

subratllats del Lector 2, és a dir, del marquès Capponi mateix, home del s. XVIII, el mateix que el de la versió francesa.

8.2. QUANT A L'ESTIL

8.2.1. EL TIRANTE EL BLANCO

- Manifesta una clara tendència a abreujar l'estil de l'original.
- Té una certa voluntat d'estil i procura de no fer repeticions lèxiques inecessàries.
- Amb falques del narrador, sol deixar clar qui parla en cada cas en els diàlegs. Prova de ser més discursiu.

8.2.2. EL TIRANTE IL BIANCO

- Manifesta una clara tendència a abreujar l'estil de l'original,
- A fi de fer-lo més discursiu, menys redundant.

8.2.3. EL TIRAN LE BLANC

- L'estil de la versió francesa és al servei de la narració. De fet, sovint sembla que ens trobem amb *abstracts* de passatges, episodis o, fins i tot, capítols sencers del *Tirant*.

9. ASSAIG DE CONCLUSIONS GENERALS

A partir de de la consideració dels contextos de les traduccions i de les recepcions, així com també de l'anàlisi traductològica de les versions espanyola, italiana i francesa que, entre els segles XVI i XVIII, hi va haver del *Tirant lo Blanch*, podem fer un assaig de conclusions generals i globalitzadores:

Els nostres traductors i els nostres lectors –almenys els Lectors i i 2 de l'exemplar Capponi del *Tirante il Bianco*– trobaven en l'obra de Martorell no tant aventures *cavalleresques*, no tant la narració de les aventures d'un cavaller que ja no és com els que hi havia aleshores. Més aïna veien en Tirant lo Blanc el cavaller ideal de llavors, aquell del qual podien aprendre, que oferia models de regiment personal i social (Martines 1995). Potser ja ho trobem en la dedicatòria del *libre* a Don Ferrando de Portugal: Martorell ha *ventilat* el *Tirant lo Blanch* “per ço que la nació d'on yo só natural se'n puja alegrar e molt ajudar per los sants e tan insignes actes com hi són”.

En l'obra de Martorell, els lectors, més aïna, veien una altra mena de *llibre*. Tirant era el millor cavaller i el seu, potser el millor *llibre de cavalleries*. Pedro M. Cátedra

i Rafael M. Mérida demostren que el *Tirant lo Blanch* (o el *Tirante el Blanco* de Diego de Gumiel) tenia el mateix tractament tipogràfic i editorial que el feix de *llibres de caballeries* que es van publicar a les Espanyes del XVI i XVII.

Com ja deia Federigo Torregiano d'Asola en la dedicatòria del *Tirante il Bianco* a Frederic II de Gonzaga, l'obra de Martorell és com els llibres "che contengono virtù" (*Tirante il Bianco* [BAV]: f. iir.). Els nostres lectors més aïna buscaven i trobaven un art d'amors, de cavalleria, de consells i virtuts de prínceps i governants... I no sols els consells per als prínceps i els governants. I no sols els Lectors, sinó també els traductors.

Com escriu Amedeo Quondam (1990: 77), el catàleg giolitií mostra que aleshores hi havia una "oferta continua de instrumentos de orientación, de manuales para una correcta y regulada práctica del comportamiento social y cultural". Llavors sembla que buscaven instruccions i regles de comportament social i cultural i el *Tirante il Bianco* n'és –mostra de la seua *totalitat* com a novel·la– un continent potser immillorable, perquè les mostra i les dóna de forma –diguem-ne– aplicada, en el marc d'un món possible i de les relacions entre uns personatges que són ben prop de l'ideal i, alhora, de la realitat de llavors (Quondam 1990: 103).

El Cardenal Tarancón (1991: 73) ens diu que, "leyendo con detención y serenamente el libro", té la sospita "que Joanot Martorell no se limita a buscar el placer del lector cuando planea su libro, aunque esto lo conseguirá plenamente. La impresión que da cuando se saborea, con el lenguaje exquisito, la fuerza interna que da a su narración, es que él mismo está no sólo enamorado de esos ideales que realiza su personaje, sino que se cree con el deber de presentar esos ideales de una manera cautivadora para impulsar a sus lectores a asumirlos".

No oblidem que, com escriu Albert Hauf (1991: 116), "és ben probable que Martorell concebés inicialment el seu llibre com una obra didàctica, on la doctrina sobre la cavalleria fos fàcilment assimilable a partir de les vivències d'un prototipus paradigmàtic: Tirant".

Sor Isabel de Villena, en la seua *Vita Christi*, també té afanys didacticoredemptors. Així –segueix Hauf (1991: 122)– "ambdós autors valencians tenen les qualitats inherents a tot bon novel·lista: imaginació i ganes de contar coses. Pretenen, però, que la màgia de la paraula i l'atractiu de la narració facen que el *documentum* o lliçó subjacent resulte dolç i agradable".

La ficció, la literatura en definitiva, hi és –una vegada més– en funció del que conté i del que s'hi vol transmetre. Heus ací la clau de l'especificitat del *Tirant lo Blanch*, el que en fa "mejor libro del mundo" o del que –segons la crítica moderna– en pot fer "novel·la" i "cavalleresca".

Així, els subratllats, marques i anotacions dels Lectors 1 i 2 de l'exemplar del *Tirante il Bianco* de 1538 que és entre el nombre del "Fondo Capponi" de la BAV, així com també la tasca dels traductors (els anònims autors de la versió espanyola i de la francesa i Lelio Manfredi, el *torsimany* de la italiana) ens mostren que l'obra valenciana

(13) *Tirante il Bianco*, f. iir. Crec que també a ell mateix, com també, abans, a Diego de Gumiel i també, després, als venecians Domenico Farri i Luzio Spineda. A més, hi ha els interessos editorials més mercantils, confiaven en el prestigi cert de l'obra i en les bones vendes de les edicions anteriors.

no era llegida i rebuda tant com un “tesoro de contento”, no tant com una “mina de pasatiempos” com deia Pero Pérez/Miguel de Cervantes. El que rebien del *Tirant lo Blanch* era el mateix que –segons Federigo Torregiano, l’“editor”¹³ havia impulsat a Lelio Manfredi a traduir-lo: “per ampliar/re la nobil arte di Caualleria, e farla nell’Italia piu celebre che prima” (Chiner 1994: cap. 5).

VICENT MARTINES
Universitat d’Alacant

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AMADEI, G. & MARANI, E. (1975) *I Gonzaga a Mantova*, Milà, Cassa di Risparmio delle Provincie Lombarde.
- BENÍTEZ, E. (1994) «El traductor literario», *Letra internacional*, 30/31, 39-44.
- BENSOUSSAN, M. (1997) «*Tiran le Blanc* au 18e siècle: l’adaptation française du comte de Caylus» dins Barberà, J. M., ed., *Actes del Col·loqui Internacional “Tirant lo Blanch”: ‘l’albor de la novel·la moderna europea’*. *Estudis crítics sobre “Tirant lo Blanch” i el seu context*, Ais de Provença/València/Barcelona, Centre Aixois de Recherches Hispaniques/Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l’Abadia de Montserrat, pp. 469-477.
- BROWN, H. F. (1891) *List of venetian Printers and Booksellers from 1467-1794*, basat en l’inèdit Cicogna, *Elenco di Stampatori e librari tanto Veneti che Forestieri et di quelli ad istanza de quali si pubblicarono libri in Venezia*, Museo Civico, Cod. 3044.
- CALVO, C. (1991) «Estudi bibliogràfic de les edicions de la traducció francesa de *Tirant lo Blanch*», *Miscel·lània Joan Fuster*, 3, València/Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, pp. 179-194.
- CAPPONI, A. G. (marchese) (1747) *Catalogo della libreria Capponi o sia de’ libri italiani del fù marchesse Alessandro Gregorio Capponi. Patrizio Romano, e Friere Pontificio, con Annotazioni in diversi luoghi, e coll’Apendice de’ libri latini, delle miscellaneae, e dei manoscritti in fine*, a cura del Reverend P. Luigi Niccolò Ridolfi Maestro del S. Palazzo, Roma, appresso il Bernabò e il Lazzani.
- Càrcer d’Amor* (1986) = *Càrcer d’Amor, Carcer d’Amore. Due traduzioni della «novela» di Diego de San Pedro*, a cura de V. Minervini i M. L. Indini, Fasano.
- CARDENAL TARANCÓN (1991) «*Tirant lo Blanch* y los ideales de la época» dins G. Colón, L. Peñarroja, A. Hauf i C. Tarancón, *Literatura valenciana del segle XV. Joanot Martorell i sor Isabel de Villena*, València, Consell Valencià de Cultura.
- CÀTEDRA, P. M. (1991 [ponència inèdita]) «*Tirante el Blanco*, libro de caballerías», dins *Tirant lo Blanch: 1490-1990. Jornades commemoratives del Cinc-cents aniversari de la publicació de l’obra*, Ajuntament de la Nucia/Universitat d’Alacant.

- CHINER, J. J. (1994) *El viure novel·lesc. Biografia de Joanot Martorell*, Alcoi, Marfil.
- CHUKOVSKY, K. (1984) *A High Art: the Art of Translation*, trad. per G. Leighton, Knoxville, Tennessee University.
- Circulation = Aa.Dd. (1992) *La circulation des hommes et des oeuvres entre la France et l'Italie à l'époque de la Renaissance. Actes du Colloque International (22-23-24 novembre 1990)*, París, Université de la Sorbonne-Institut Culturel Italien de Paris-CNRS-Université de Paris III.
- COLÓN, G. (1974) *Die ersten romanischen und germanischen Übersetzungen des «Don Quijote»*, Basilea, Francke Verlag Bern.
- CROS, E. (1986) *Literatura, ideología y sociedad*, traducció de S. García Mouton, Madrid, Gredos, p. 42.
- DI FILIPPO BAREGGI, C. (1988) *Il mestiere di scrivere. Lavoro intellettuale e mercato librario a Venezia nel Cinquecento*, Roma, Bulzoni editore, pp. 56 i 289.
- FONTANINI, G. (arcivescovo) (1753) *Biblioteca dell'Eloquenza italiana di monsignore... con le annotazione dil Signor Apostolo Zeno, istorico e poeta Cesareo cittadino Veneziano*, 1, Venècia, Giambattista Pasquali.
- GALLEGO ROCA, M. (1994) *Traducción y literatura: los estudios literarios ante las obras traducidas*, Madrid, Ensayos Júcar.
- HATIM, B. & MASON, I. (1990) *Discourse and the Translator*, Harlow, England, Longman.
- HAUF, A. (1991) «Text i context de Sor Isabel de Villena», dins Colón, G., Peñarroja, L., Hauf, A. i Tarancón, C., *Literatura valenciana del segle XV. Joanot Martorell i sor Isabel de Villena*, València, Consell Valencià de Cultura.
- HERNÁNDEZ GUERRERO, J. A. (1994) «La traducción: una mediación inevitable» dins Brea, L. C., ed., *Reflexiones sobre la traducción. Actas del Primer Encuentro Interdisciplinar "Teoría y Práctica de la Traducción" (Cádiz del 29 de marzo al 1 de abril de 1993)*, Cadis, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, pp. 13-20.
- IGNATIEFF, M. (1994) «¿Es posible traducir?», *Letra internacional*, 30/31, pp. 35-37.
- INDINI, M. L. & MINERVINI, V. (1990) «Il viaggio di Tirante. Fortuna e infortuni di un romanzo cavalleresco», *Studi catalani e provenzali* 88 (=Romanica-Vulgaria. quaderni 12), L'Aquila, Japadre Editore, pp. 5-66.
- LUZIO, A. & REINER, A. (1893) «Niccolò da Corregio», *Giornale storico de la letteratura italiana*, 22, p. 1.
- (1900) «La coltura e le relazione letterarie d'Isabella d'Este Gonzaga», *Giornale storico de la letteratura italiana*, 35, pp. 193-257.
- MADURELL MARIMÓN, J. M. & RUBIÓ Y BALAGUER, J. (1955) *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*, Barcelona, Gremios de Editores, de Libreros y de Maestros Impresores.
- MAGRELLI, V. (1994) «Traducción y escritura», *Letra internacional*, 30/31, pp. 51-53.
- MALLAFRÉ, J. (1991) *Llengua de tribu i llengua de polis: bases d'una traducció*, Barcelona, Quaderns Crema.

- MARTINES, V. (1993) «El Tirante il Bianco: èxit, ficció i ofici del Tirant lo Blanch a Itàlia» dins *Actas do IV Congresso da Associação Hispânica de Literatura Medieval*, 4, Lisboa, Edições Cosmos, pp. 331-334.
- (1993) «El Tirant lo Blanch a Itàlia. “In Spagna è riputato come qui il Decamerone di Giovanni Boccacci”» dins *Actes del IXe Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, II, Alacant/Castelló/València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 173-182.
- (1995) *Els cavallers literaris. Assaig sobre narrativa cavalleresca catalana medieval (Premio de Ensayo de Catalán, Gallego y Vasco. Catalán. 1993. UNED & Fundación Ortega y Gasset. Madrid)*, Madrid, UNED.
- (en premsa) *Translations and Traductology in Medieval Aragon Crown*, Nova York, The Edwin Mellen Press.
- MARTORELL, J. (en premsa) *Tirant lo Blanch*, a cura de Joan Perera, Barcelona, Editorial Barcino (“Els Nostres Clàssics”).
- MARTORELL, J. (& M. J. de Galba?) (1992² [1990]): *Tirant lo Blanch*, a cura d'A. Hauf & V. J. Escartí, València, Generalitat Valenciana.
- MATULKA, B. (1931) *The Novels of Juan de Flores and their European Difussion*, Nova York, pp. 169-171.
- MÉRIDA, R. (1993) «¿Las desgracias de un editor? Diego de Gumiel, *Tirant lo Blanch* y *Tirante el Blanco*» dins *Actas do IV Congresso Internacional da Associação Hispânica de Literatura Medieval*, 3, Lisboa, Edições Cosmos, pp. 335-340.
- (1994) «El “espíritu nuevo” de Joanot Martorell: las lecturas de Dámaso Alonso y Mario Vargas Llosa», *Verba Hispanica* (Ljubljana), 4, pp. 97-104.
- (1995) «Diego Clemencín i la seva lectura quixotesca del *Tirant lo Blanch*», *A Sol Post. Estudis de Llengua i Literatura*, 3, Alcoi, Marfil, pp. 211-224.
- MERINO ÁLVAREZ, R. (1994): *Traducción, tradición y manipulación. Teatro inglés en España (1950-1990)*, León, Universidad de León / Universidad del País Vasco.
- MINERVINI, V. (1993) «La prima analisi “critica” del *Tirant*: l'Avertissement di Nicolas Fréret» dins Alemany, R., Ferrando, A., i Meseguer, Ll. B., eds., *Actes del IXe Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991)*, II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat & Universitat d'Alacant & Universitat de València & Universitat Jaume I, pp. 183-190.
- MINERVINI, V. & INDINI, M. L. (1980) «Modelli e registri nelle traduzioni romanze della Cárcel de Amor», extret d'*Annali della Facoltà di Lingue e Letterature Straniere dell'Università di Bari* (Nuova Serie), 2.
- MORRAS, M. (1994) «El traductor como censor de la Edad Media al Renacimiento» dins Brea, L. C., ed., *Reflexiones sobre la traducción. Actas del Primer Encuentro Interdisciplinar “Teoría y Práctica de la Traducción” (Cádiz del 29 de marzo al 1 de abril de 1993)*, Cadis, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, pp. 415-425.

- NEGRONI, B. (1994) *Lectures interdites. Le travail des censeurs au XVIIIe siècle (1723-1774)*, París, Éditions Albin Michel.
- NEWMARK, P. (1992) *Manual de Traducción*, Madrid, Cátedra, pp. 248-259.
- QUONDAM, A. (1990) «'Mercancía de honor', 'mercancía de utilidad'. Producción del libro y trabajo intelectual en Venecia en el siglo XVI» dins Petrucci, A., ed., *Libros, editores y público en la Europa moderna*, València, Edicions Alfons el Magnànim/ Institució Valenciana d'Estudis i Investigacions.
- RÍQUER, M. DE (1974) «Introducció» dins *Tirante el Blanco* 1974.
- (1990) *Aproximació al Tirant lo Blanch*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema, pp. 248-249.
- SÁEZ HERMOSILLA, T. (1994) *El sentido de la traducción. Reflexión y crítica*, León, Universidad de León / Ediciones Universidad de Salamanca.
- SAN PEDRO, D. de (1971) *Obras completas*, 2. *Cárcel de Amor*, Madrid, Castalia.
- SANSONE, G. (1980) «Lelio Manfredi traductor dels versos del "Tirant lo Blanch"» dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, I* (=Homenatge a Josep M. de Casacuberta, I), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 221-233.
- SANTOYO, J. C. (1994) «Traducción de cultura, traducción de civilización» dins Hurtado Albir, A., ed., *Estudis sobre la traducció*, Castelló, Universitat de Castelló, pp. 141-152.
- (1984) *Teoría y crítica de la traducción: antología*, Barcelona, Monografía de l'EUTI (núm. 4).
- STEINER, G. (1980) *Después de Babel. Aspectos del lenguaje y la traducción*, Madrid, Fondo de Cultura Económica.
- Tiran le Blanc* (ca. 1735) = *Histoire du Vaillant Chevalier Tiran le Blanc*, Chez Westein & Smith, Amsterdam.
- Tirante el Blanco* (1511) = *Tirante el Blanco*, Valladolid, Diego de Gumiel, 1511, a cura de Martí de Riquer, 5 vols., Madrid, Espasa-Calpe, 1974.
- Tirante el Blanco* (1974), ed. de M. de Riquer, 5 vols., Madrid, Espasa-Calpe (reed. Barcelona, Planeta, 1990).
- Tirante il Bianco* (1538-BAV) = *Tirante il Bianco, valorosissimo cavaliere...*, Venècia, Niccolò da Sabbio (a càrrec i per comanda de Francesco Torregiano d'Asola) [volum Biblioteca Apostolica Vaticana, fons Capponi].
- Tirante il Bianco* (1984) = A. M. Annichiarico et al. (eds.), *Tirante il Bianco*, La Tipografica, Roma.
- VALENZUELA, F. de (1994) «Nota del traductor», *Letra internacional*, 30/31, 45-47.
- VILLANUEVA, M. L. (1994) «Metàfora y discurso periodístico. Análisis contrastivo de crónicas y reportajes en periódicos franceses y españoles», dins Ll. B. Meseguer ed., *Metàfora i creativitat*, Castelló, Universitat Jaume I de Castelló, pp. 277-298.
- WEIL, F. (1986) *L'interdiction du roman et la librairie (1728-1750)*, París, Aux Amateurs des Livres.